

Fejzulah Hadžibajrić

UVODNE TESAVUFSKE INTERPRETACIJE ABDULAHA BOŠNJAKA

Prije deset godina kad se počelo raditi na osnivanju Instituta za proučavanje jugoslavenske filozofije, profesor Čedomil Veljačić iz Zagreba dao mi je sugestiju, da bi bilo dobro povezati islamski neoplatonizam sa zapadnim, u našim krajevima. Osobito je privlačna srodnost neoplatonske metafizike svjetlosti kod Franje Petrića (krajem 16. stoljeća) sa shvaćanjima Šejh Abdulaha (Bošnjaka) koji mu je vremenski vrlo blizak.

Franjo Petrić-Petrišević, plemić porijeklom iz Bosne, umro u Rimu 1597. god., gajio je filozofiju, pisao stihove, prevodio s grčkog na latinski i ideje neoplatonizma povezivao sa kršćanskom teologijom, a Abdulah Bošnjak iz okoline Livna, nepoznata porijekla, umro u Konji 1644. god. gajio je tesavvuf, pisao stihove, prevodio s turskog na arapski i ideje neoplatonizma susretao u tesavvufu. O Petriću se govori i u Jugoslavenskoj enciklopediji, dok su o Bošnjaku pisali dr. Safvet-beg Bašagić (Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH, Sarajevo, god. XXIV/1912., str. 74-80) i Hadži Mehmed Handžić (Književni rad Bosanskohercegovačkih Muslimana, Sarajevo, 1934. str. 29-31). Dok Bašagić hvali Bošnjaka i ubraja ga u učitelje čovječanstva, Handžić ga gotovo kudi zbog pretjeranosti u tesavvufu.

Ne znamo kada je Abdulah ostavio Bosnu i kada je završio školovanje u Carigradu. 1593. god. odlazi na hadžiluk i boravi u Meki i Medini, a 1594. god. kao ratnik (mudžahid) učestvuje u turskoj vojsci protiv Rumuna u Ruščuku. U Ruščuku je vidio na snu Muhameda (a.s.) i s njime razgovarao. Taj san opisuje nam Bošnjak u svome komentaru Fususul-Hikema. Ko poznaje tesavvuf taj će razumjeti zašto je Bošnjak, poslije povratka iz vojske, ostavio Carigrad, prešao u Brusu i stupio u red Bajrami. Šejh Hasan Kabaduz u Brusu mnogo je djelovao na daljnji razvoj njegove misli. Od njega je dobio diplomu na šejhluk. Bošnjak je kasnije poduže vremena boravio u Kairu i Damasku, zatim je još jednom bio u Meki i Medini, i konačno se nastanio u Konji, gdje je i umro.

Radi svojih duhovnih inspiracija Bošnjak je želio da boravi u blizini zemnih ostataka Ibni Arebija u Damasku i Dželaluddina Rumija u Konji. To, što je oporučio da se ukopa u blizini Sadruddina Konjevije, učenika Ibni Arebija, ukazuje, da je Bošnjakovu duhu i prirodi bio bliže Ibni Arebi, da je za njega primarna spoznaja (irfan). Kod Dželaluddina je primarna ljubav (ašk).

Po vlastitoj oporuci uklesan mu je na nadgrobnom spomeniku (nišanu) ovaj natpis (tarih): “Ovo je grob siromašnog Božijeg putnika na zemlji, Abdulaha Bošnjaka, Rumije, Bajramije”. Ovaj kratki natpis pruža nam četiri obavještenja: tesavvufsko učenje, da je život na zemlji kao vožnja putnika u brodu, bosansko porijeklo (prezime), pripadnost evropskom tlu i pripadnost bajramijskom tarikatu.¹

Između 18 Bošnjakovih pisanih radova (za koje se zna) najpoznatiji je Komentar Ibni-Arebijeva Fususul-Hikema pod naslovom: “Skidanje duvaka s mlada božanskih objava na uzvišenim stolicama mozaičke mudrosti”, štampan je u Kairu u 2 sveska, mjeseca rebiul-evvela 1290. hidžretske godine (1873-74.) u štampariji El-Amire. Ima predgovor, uvod, komentar pomiješan s tekstom i poema o sadržaju.

Na početku predgovora citirana su tri kur’anska ajeta (XI: 120-121 i XII: 13) u kojima se govori da su obavijesti Pejgambera istine. To je aluzija (išaret) da je i Fususul-Hikem istinit, a prema tome, i komentar. Uobičajena

¹ U Staroj Gradiškoj postojao je Gaibijin grob s turbetom sve do svršetka Drugog svjetskog rata. Prema narodnoj tradiciji, Abdullah efendija Bošnjak je prozvan Gaibi (iščekzli). Kad je turbe srušeno, u zemlji pod kaburom (sarkofag) nisu nađeni nikakvi zemni ostaci.

zahvala Bogu i pozdrav Muhamedu (Invokacija) izrečena je vrlo kitnjasto, s brojnim pojmovima i terminima iz tesavvufa (ontologija, gnoseologija, nauka i religija). Na završetku predgovora Bošnjak se poziva na Hadis-kudsi i daje ga u obradi, po kojem je Bog bio skrivena riznica, volio da se zna o toj riznici, stvorio svijet i pokazao se kroz njega, a zatim stvorio čovjeka i darovao mu sve potrebne snage, sposobnosti i podobnosti, da može shvatiti savršenstvo i ljepotu tog stvorenog svijeta i, što je još važnije, savršenstvo i svemoć Stvoritelja Boga, Jednog Jedinog, Kome se sve obraća za pomoć. Za razumijevanje moga komentara bilo je potrebno uputstvo, kaže Bošnjak, pa je tako nastao Uvod koji sadrži 12 poglavlja.

Poglavlja su ovako poredana:

O Šejhu (Ibni Arebiju), njegovu učenju, pristašama i protivnicima, O idejama, O stalnom postojanju, O pet prisutnosti, O svemiru i čovjeku, O glasovima i riječima, O pejgamberima i svetim ljudima, O jasnom i skrivenom znanju, O stepenima ljubavi, O tarikatu, muršidu i muridu i O Muhamedovoj suštini.

1. Bošnjak vjeruje da je Šejh Muhjiddin Ibni Arebi (1165-1240.) posljednji veliki evlija (sveti čovjek) u nizu duhovnih nasljednika Muhameda (a.s.). Ovo je vjerovanje sufija, dok racionalisti (mutekelli-mini) nisu toga mišljenja. Ima ih koji Šejhu pripisuju raskol. Bošnjak je vrlo žustar u obrani šejha, što mu zamjera, kako smo naveli, i naš Handžić. Pristaše i protivnici Ibni Arebija postoje i danas, samo ne u širokim narodnim slojevima nego među visokoobrazovanim. Tako npr. prof. Ahmed ef. Burek nije uopće htio čitati Ibni Arebija.

Za nas u ovom slučaju sud o Ibni Arebiju nije od naročite važnosti, pa se na ovoj tački nećemo zadržavati, osim spomena postojanja tri vrste znanja, i to: znanje koje je Bog objavio Muhamedu sa zadatkom da ga prenese ljudima, znanje koje je dato Muhamedu uz zabranu da ga kaže drugima, i znanje koje treba da ostane skriveno, do određenog momenta, da u svijetu ne dođe zbrka. To je znanje o predodređenom - sudbina.

Radi obavještenja napomenućemo da se Ibni Arebi uvijek bavio tesavvufom. U jednom svom napisu iz 632. god. (1234-35.) kaže da je napisao 289 knjiga. Drugi kažu da je napisao 500 djela. Najopsežnije mu je djelo "Mekanska otkrića". Djelo je štampano i služi kao tesavvufska enciklopedija. Veliki tefsir nije štampan. Znamenitiji radovi praktične prirode su: "Božansko

raspoređivanje”, gdje su prikazane čovjekove sposobnosti u odnosu na svijet u kome živi, “Položaj zvijezda” gdje je opisan režim u tarikatu, “Poslanica o samoći” gdje su date pouke muridu o ponašanju u izolaciji (halvet) i “Zapadna Anka ptica” o evlijama. Posljednje njegovo djelo je “Fususul-Hikem” koje je ujedno i najpoznatije. Glavni razlog polemike je povod pisanja Fususa, jer ga je napisao na zahtjev Muhameda (a.s.) dobijen putem sna (mubeššire). Za mutesavvifine san je dokaz, a za mutekelimine nije. I Bošnjak je vidio na snu Muhameda (a.s.) kad je bio u Ruščuku, i to mu je potvrda i dokaz da je Šejh u pravu, i da je on, Abdulah Bošnjak, ovlašten nasljednik Muhamedov (a.s.) u pitanjima vjere islama.

2. Ideje o teoriji tesavufskih spoznaja su ove: apsolutna skrivenost (Gajbi mutlak), skrivenost identiteta Bića (Gajbi Huvijjet), neodređenost (Lateajjun), prva određenost (Teajjuni evvel), druga određenost (Teajjuni sani), stepen maksimalne blizine (Mekami Ev-edna), prisutnost skrivene jedinstvenosti (Maratibul-Amai), stupnji skrivene jedinstvenosti (Maratibul-Amai), stupanj jedinstva (Mertebei Ehadijjet), stupanj blizine dva luka (Mertebei Kabe-Kavsejn).

Apsolutna skrivenost ima dva dijela (sfere): neodređenost i prva određenost. Neodređenost je apsolutna skrivenost, savršeno čista i uzvišena od obilježja, suda i bilo kakve spoznaje. Iz razloga što se druga sfera naziva prva određenost, nazvali su prvu sferu neodređenost.

Apsolutna istina o postojanju Bića i skrivenost identičnosti Bića odnose se na jedno isto Biće i jedan isti bitak. Ovo Biće je čisto i uzvišeno od svega što nam um donese. Jedinstvo Bića je čisto i uzvišeno od svakog mnoštva (kesret) i nepotrebna su mu imena i atributi. Božija imena su nestala (utopljena-istihlak) u Biću, ali ona nisu Biće. On (Bog) je Biće, a ona (imena i atributi) nisu On (Biće).

On (Bog, Biće) sam po Sebi postoji (Sabit) i postavlja sve drugo da postoji (Musbit). On je jedan, jedno jedino jedinstvo, apsolutno jedinstvo. On (Biće) je istina (Hakk). Apsolutno jedinstvo i Apsolutnu istinu nije moguće znati i shvatiti bez pojava na kojima se manifestira da On postoji i postavlja sve drugo da postoji.

Sve što je postojalo (ajn) i što je nastalo (kevn) pojavljuje se u mnogobrojnim i različitim nijansama: boje, oblika i sastava, sa oznakom količine i kakvoće.

U postojanju Apsolutnog Bića isto su Biće i bitak, dok u postojanju drugog nije tako. Bitak, u postojanju drugog, je “oduvijek poznato o tome u Božijem znanju”. To Bogu “Poznato” sufije nazivaju “Ajni Sabite”. Mutekelimini ga nazivaju: Mahijjet, Malumi-Madum i Šej’i Sabit (Što jest, Poznato nepostojeće, Postojeća stvar).

Postojanje drugog osim Boga (gajr) predstavlja se ovako: Darovane pojave, darivane od Dahova Milostivog, koji se manifestiraju na ?????

Imena za Apsolutno Biće (Esmāi Zatiyye) i glavni odnosi i veze s Bićem (Nisebi Aslije) su neosvijetljena strana (naličje) Prve određenosti.

Prva određenost je prva jasna kontura (mumtaz) iz opće neodređenosti. Ona je ključ za imena. Unutrašnja strana ove Prve određenosti zove se El-Amaa. Kontura kao da diše. Dahovi su isti i zovu se Dahovi Milostivog (En-Nefesur-Rahmanijju). Kontura je prisutna i jasna, vidi se. Jedna je, stoga je i disanje jedno. U njoj su prisutna sva imena i atributi. Stoga je Prva određenost ujedno i prva stepenica u nizu kasnijih pojava. U odnosu na Neodređenost, Prva određenost je jasna (Zahir), a u odnosu na kasnije pojave, Prva određenost je skrivena (Batin). Na pitanje gdje je bio Stvoritelj prije stvorenog svijeta, Muhamed, a.s., je odgovorio: Bio je u Neodređenosti (El-Amaa).

Prva određenost ima dva dijela, i to: nevidljivi i vidljivi (Batin i Zahir). Između njih postoji stalna veza i odnos (Nisbet). Ta veza je unutrašnja strana značenja (Božijeg) imena “Jasni” - (Ez-Zahiru) u odnosu na Neodređenost. Održavanje ovih međusobnih veza između Neodređenosti i Prve određenosti potpada pod djelovanje imena (Božijeg) “El-Džamiu”, što znači “Koji okuplja”. Veza je skrivena i ne može se raskinuti. Linija koja okuplja i povezuje zove se Granica odvajanja. To je brana da jedno ne prevladava drugo. Svojstva Granice odvajanja su: miješanje, ujedinjavanje i sjedinjavanje. Granica je zamišljena i pripada skrivenosti. Sve što odvaja, sud o njemu je jasan, ali mu suština nije jasna. Poznato postojeće (Ajni Sabite) nije jasno (Zahir).

I stalni odnos ima dva smjera: jasnoću i skrivenost. Vid jasnoće su obilježja i količina (broj), a vid skrivenosti su općenitost i unutrašnjost. Odnos odmjerava (regulira) sličnosti i pretežnost. Odnos (nisbet) nema ni zamišljenog tijela, a nije bitak.

Bitak je ono što čuva dva smjera i ima podobnost (kabilijet) da okuplja. Ovo okupljanje je iz smjera općenitosti. Čovjek koji je kompletan (kamil) i usavršen (ekmel) ima značaj bitka koji je čuvar dvaju smjerova.

Potpun čovjek je najcjelovitiji uzorak okupljanja i pravednog raspoređivanja između pojava manifestacije postojanja Bića i pojava manifestacije raznih imena, atributa i djelatnosti toga Bića. Čovjek je savršen uzorak za te manifestacije. On je ogledalo na kome se pokazuje mehanika robovanja i gospodovanja.

Bitak, u značaju čovjeka, zove se također El-Ama. To je stupanj čija je oznaka jedinstvo. U tom jedinstvu okupljena su sva svojstva svakog imena Bića. Refleksi i sudovi, atributi i njihova svojstva i druge moguće veze i odnosi što iz toga slijedi, prezentiraju se u slikama koje su zamišljene (makul). To su Božanske slike (Suveri Ilahije).

U zamišljenoj unutrašnji Prve određenosti postoji mnoštvo raznih odnosa. Brojnost mnoštva ovih odnosa traži i zahtijeva i mnoštvo nosilaca tih odnosa, tj. traže tvar, materiju, svoju bit (Ajn). Jer, kad se iz Neodređenosti pojavila kontura Prve određenosti, ona je i na svojoj vanjštini i u svojoj unutrašnji nosila imena i slike svih stvari i njihove međusobne odnose. Tu su bile okupljene sve moguće pojave. Vanjska strana imena "Jasni" zauzima i obuhvata slike i likove svih imena s raznim atributima, u međusobnim odnosima kojigod su mogući i koji, automatski, slijede jedan iz drugog (Et-Tevabiu vel-Levazimu).

Istinito Biće (Hakk) jasno je (Zahir) samo po Sebi. On je Jasan i Skriven i u Neodređenosti (Huvez-Zahiru vel-Batinu). Razna imena za Biće i temeljni odnosi s Bićem postali su jasni s konturom Prve određenosti. On je Jasan i Skriven i u Prvoj određenosti. Sva imena i odnosi koji su obuhvaćeni u konturi Prve određenosti imaju svoju individualnu pojavu u krugu kontura Druge određenosti.

Dругу određenost (Teajjuni sani) predstavljaju jedinice svakog imena u nijansama veza i odnosa. Jedinice iz kruga Druge određenosti postaju jasne preko dva pravca (luka, kavsa, linije) i to: linija nužnosti (kavsi vudžub) i linija mogućnosti (kavsi imkan). Sve što nužno slijedi iz svakog imena za Biće, kao Njegova istina, pripada liniji nužnosti. Sve moguće što podnosi bitak, neposredno ili posredno, pripada liniji mogućnosti. Ove dvije linije, kao dva luka, stoje međusobno u vezi i odnosu, i ne mogu se ni pretpostaviti jedan bez drugog. Istina značenja imena "Koji okuplja" (El-Džamiu) vezu i odnos linije nužnosti i linije mogućnosti drži na okupu (Huvel-Džamiu).

Određenost (značaj) potpunog čovjeka je između dvije spomenute linije (dva luka). Zadatak mu je da okuplja reflekse istina nužnog djelovanja Božijih imena (vladanja) i reflekse podobnosti elemenata, na kojima djeluju Istine

imena, za prilagođavanje svakoj mogućoj varijanti (pokoravanje). Vladanje (Rububijet) i pokoravanje (Ubudijet) jesu dvije stvarnosti (istine). Čovjek je taj koji obuhvata te dvije istine i sve što ima u dva svijeta. On je taj gdje se susreću dva kraja i sastaju dva mora. Čovjek je vidljiv sa dvije slike. Stupanj ovakvog okupljanja zove se Mekami Kabe Kavsejn (Stupanj od dva luka).

Dah Milosti u unutrini srca Prve određenosti bio je ekstraktan i vrlo skriven (upijen). I prije nego je određena Prva određenost Dah Milosti bio je u Neodređenosti. To je slično tački iz elifa (oblik tanke crte) prije elifa. Tačka i crta su ista materija (Ajn). Dah čovjeka koji diše isto je što i on prije disanja. Prije Prve određenosti nije bilo disanja. To je Stupanj jedinstva Bića, kad su u Biću nestali (menfij) svi odnosi i postojanja.

Lik (slika) Dahova Milostivog pojavio se iz srca Prve određenosti i vezan je za srce; od njega prima pomoć. Stupnjevi skrivenosti Istine ne mogu postati određeni bez jednog stupnja određenosti. Dah čovjekov pojavljuje se iz čovjekove unutrine samo posredstvom elifa. Izgovaranje glasova nije određeno samo jednim glasom.

Dašak Milostivog je određen u Prvoj određenosti. Čovjekovi izgovori postaju određeni pomoću hemzeta, a hemze se izgovara iz srca (unutrine grla). (Hemze je specifičan arapski poluglas u funkciji kratkog vokala ili u funkciji pomoći za izgovor konsonanta). Elif je kao čovjek, a hemze je kao srce. Hemze je Prva određenost elifa. Lik elifa, odnosno izgovor hemzeta, predstavljaju centar (izvor, srce) iz koga drugi glasovi (slova) kod svojih izgovora dobivaju pomoć.

Dašak Milostivog u Prvoj određenosti ima svoju identičnost i funkciju čuvara veze između određenosti i neodređenosti. Za njih obadvoje Dah Milostivog je ista stvar, jasna i skrivena. Suština je skrivena a određenost je jasna. Čovjekov dah, s hemzetom, prima i određenost i funkciju. Hemze ima svoj izgovor, to je njegova određenost, a pomaže i kod drugih izgovora, to je njegova funkcija.

Dah Milostivog crpi pomoć iz Prve određenosti. Određenostima drugih slova (glasova) pruža pomoć hemze. Hemze ima značaj Daha Milostivog u Prvoj određenosti. Kroz Dahove Milostivog pojavljuju se slike iz Prve određenosti a kroz uporabu hemzeta pojavljuju se izgovori riječi (govor).

Elif predstavlja sliku za skrivenost. On je atribut jedinstva Dahova Milostivog (Vahdaniijun-Nat). U liku elifa okupljene su sve slike jasnoće i određenosti, njihova imena, izvedena imena, slova i riječi. I čovjekove

riječi dobivaju određenost preko dahova a dahovi predstavljaju određeno jedinstvo.

Elif se nikad ne pokazuje u izgovoru (nema svog glasa) ali se pokazuje u pismu. Lik elifa je predstava stepena jedinstva. U svijetu brojki (matematika) lik elifa je znak jedinice = 1 (jedan).

Dahovi Milostivog iz srca Prve određenosti pokazuju se kao pojave postojanja i pokloni darežljivosti, svjetlo u čijim zrakama postoje slike likova i sastojci likova koji treba da se pojave. U tim dahovima postali su jasni (došli na vidjelo) i funkcioneri rada (Fail) i odgovarajući elementi predmeta rada (Kabil). Sve pojave Dahova Milostivog evidentirane su i prezentirane u kružnici Velike slike skrivenosti (Neš'ei Amai Ekber). Velika slika skrivenosti postala je jasna (Zahir). Iz nje u tri pravca zrače i pojavljuju se Dahovi Milostivog prema gore, prema sredini i prema dolje, i oblikuju nove krugove. Sve što je "Fail" ulazi u gornju sliku, a sve što je "Kabil" ulazi u donju sliku. Gornja slika kružnice zove se Skrivenost vladanja (Amai Rabb), a donja slika kružnice zove se Skrivenost robovanja (Amai Merbub). Na ovaj način pojavio se krug onoga šta ima da bude, Bivanje bez procesa (Kevn) i krug onoga što ima da se stvori, putem procesa (Halk). Bivanje bez procesa (kevn) naziva se i "Najviše pero" (Kalemi E'ala).

Dahovi prema sredini povezuju i drže na okupu gornju i donju sliku (malu kružnicu). To je brana, sredina, gdje se dodiruju i sastaju: jasno i skriveno, gornje i donje, nužno i moguće, i zove se Berzah. Berzah nije izdvojen (mumtaz) nego je kraj (vrh) sa vrpce "Jedinstva skupa" (Džem'i Ehadijet) i vrpce "Skupa istovjetnosti" (Ajni Džem'ijet). Živa slika iz srednje kružnice je čovjek, normalno razvijen, potpuno pravilno odgojen, sposoban da drži na okupu, a i odvaja, dva vrha od dviju vrpce. To je čovjek u punom značenju Insani Kamil.

3. Božija imena i atributi utonula su u Biću Istinitog. Kao takva ona su jedna ista bit (Ajn) u Biću, ali nisu Biće. U njihovu postojanju i odnosima nema nikakve razlike, svi su jedna ista bit (Ajn). Ali, sva imena i atributi, kad se pojave, nose u sebi istu bit sa svojim karakternim razlikama. Te razlike su ujedno njihove odlike. To su najsvetiji darovi Bića (Fejzi Akdes). Ti najsvetiji darovi Bića svijetle kao odsjev pojave postojanja Istinitog Bića u bitku slika i likova imena i atributa. Tome može da posluži kao primjer jabuka: stablo,

grane, lišće, cvjetovi, plodovi i sjemenke, imaju u sebi istu materiju. To je njihova ista bit (Ajn).

Svako pojedinačno ime i atribut jednog bitka, s odlikama i razlikama, ima svoju određenost i pojavu, s oznakama mjesta, vremena i načina. Iz pojave zrači Sveto darivanje (Fejzi Mukaddes) da se postojanje Bića manifestira i u toj konkretnoj situaciji slike. Naziv Sveto i Najsvetije darovanje (Fejzi Mukaddes i Fejzi Akdes) naziva se stoga što su sva imena i svi atributi utopljeni u Biće još u sferi Neodređenosti.

Imena mogu imati uži i širi značaj i mogu se odnositi: na Biće, na svojstvo Bića i na djelo Bića. Ovo su Tri stupnja za imena (Meratibi selase). Svako ime ima svoju početnu i završnu snagu značenja.

Sve što postoji upućuje nas, posredno ili neposredno, na neko Božije ime. Fejzi Akdes i Fejzi Mukaddes manifestira se uvijek i svagdje. Toga je svjestan svaki čovjek sa čijim je djelima zadovoljan Stvoritelj.

Božija svojstva mogu biti: koja odlikuju i odgovaraju, i ona kojima se poriču manjkavosti i nesavršenosti (Safati I'džabijje i Sifati Selbijje). Grupu "Sedam imama" čine ova Božija svojstva: živi, zna, čuje, vidi, govori, sve čini Svojom voljom i svemoćnost.

Imena mogu imati apsolutno značenje i relativno značenje. Stvaranje (halikijjet) i davanje opskrbe (razzakijjet) predstavljaju imena (svojstva) s relativnim značenjem.

4. Bit koja postoji (A'jani Sabite) je naziv za slike imena i svojstava u znanju Apsolutnog Bića. Takvim imenom nazivamo i bitak mogućeg u Božijem znanju. Prema tome "Bit koja postoji" može se posmatrati: kao bit u slikama i bitak u mogućem (da postoji). U prvom slučaju je bit tijelo u kome je duša, a u drugom slučaju je bitak duša koja je u tijelu. Bit ima svoju određenost i pojavljuje se kao Fejzi Akdes. Slike mogućih pojava i sve što im neposredno i posredno slijedi pokazuju se u vanjskom svijetu iz bitka kao Fejzi Mukaddes. Bit nije napravljeno (Mežd'ul) i nije produkt koji se pokazuje u vanjskom svijetu. To su samo slike na vidljivoj površini pojavnog svijeta, smatra Bošnjak.

5. Pet prisutnosti (Hazarati Hamse). Božija prisutnost (intervencija) nema kraja, ali se kroz značenje Božijih imena "Jasni" i "Skriveni" (Zahir,

Batin) manifestira: u Neodređenosti, Prvoj određenosti, Drugoj određenosti, predodžbenoj slici i fizički prisutnoj slici. Sve ove prisutnosti najbolje okuplja čovjek. Stoga čovjeka nazivaju "Šesta prisutnost". Potpuni čovjek (Insani kamil) je najupotpunjeniji svijet i najobuhvatnija prisutnost, kaže Bošnjak.

6. Svemir i čovjek. Postojanje je samo jedno, ima svoju jasnoću, a to je svemir, svoju unutarnju (skrivenost) a to su imena, i branu (Berzah) koja okuplja i razdvaja prvo dvoje. Ova brana je kompletni čovjek. Potpuni čovjek je ogledalo Bića Istine, dok su jasnoća i skrivenost ogledalo jedno drugom.

Sve drugo, osim Boga, postoji pomoću Boga. Inače, drugog samog bez Boga nema, ne postoji. Ovo dvoje ne mogu se sjediniti, i ne postoji panteizam, tvrdi nam Bošnjak.

Postoji određena sličnost čovjeka Bogu, npr. u znanju. Čovjek npr. može znati globalno i u tančine. Čovjekovoj duši npr. može sličiti Kalemi A'ala, srcu Levhi Mahfuz, tijelo Aršu, dahovi Ćursu i slično. Svako od spomenutih je kao ogledalo (slika u ogledalu) makroskopska i mikroskopska. Samo čovjek može okupiti što je zapisano u knjigama i što funkcionira u svemiru. Zato je i rečeno "Ko upozna sebe, upoznaće Stvoritelja Boga". U Kur'anu je rečeno: "Čitaj svoju knjigu (sebe); dovoljno je da danas sam ti protiv sebe račun svidiš" (XVII: 14). "Pokazaćemo im naše znakove u svemiru i u samim njima, da se objasni njima, da je On zaista Istina" (XLI: 53). I, "Elif-Lam-Mim, Zalikel-Kitabu la rejbe Fihi, Huden lil-Muttekin". Šifra: za Biće, za svemir, za čovjeka a zatim kaže: "To je knjiga u kojoj nema sumnje. Putokaz je bogobojaznim." (II: 1-3). Ova tri ajeta služe Bošnjaku kao dokaz značaja čovjeka.

Brana između mora nužnosti (Bahri vudžub) i mora mogućnosti (Bahri imkan) je kompletni čovjek (potpuni čovjek). More nužnosti su božanska imena i stvoriteljske istine, a More mogućnosti svi mogući likovi materije u slikama, čovjeku koji je savršen jednako su dostupna obadva ova mora. Čovjek koji ne postigne stupanj svoje potpunosti i nije čovjek, on predstavlja samo lik čovjeka. Ako nije potpun (kamil), onda ne može biti ni izvanredno savršen (Ekmel). Stoga ovakav ne može biti vodič pravilne orijentacije (šejh muršid), niti valjani nasljednik Pejgamberova pravca (halifa). Izvanredno savršen čovjek na stupnju Maksimalne blizine (Mekami Ev-Edna) je nasljednik Muhamedov (u odnosu na islam).

7. Slova i riječi, u izlaganju Bošnjaka, mogu biti: božanstveni i postojeći (nama dostupni). Božanstvena slova su i u Neodređenosti bila uz Apsolutno Biće. Mi ih nazivamo skrivenim (gajbi). Bog zna kakva su, kao što zna npr. kompletnost stabla jabuke u sjemenkama plodova. Bog zna suštinu slova i njihove specifične zadatke, odnose i položaje. To su skrivene riječi (Kelimati gajbijje). Manifestacija skrivenih slova (Hurufi gajbijje) i skrivenih riječi (Kelimati gajbijje) u pojavnom svijetu se nazivaju "Postojeća slova" i "Postojeće riječi". Skrivena slova u Neodređenosti imaju svoju bit, ali nisu Biće. Mnogobrojna su i u pojavnom svijetu imaju različite faze oblika. Slično sjemenki i stablu. Skriveni harfovi su počeci pojave određenosti, kaže Bošnjak.

8. Pejgamberi i evlije. Vjerovjesnik je čovjek kome anđeo donese objavu od Boga, da zna i da po tome postupa. Ta vijest je u okviru zakona (šeriata) prethodnog pejgambera-resula. Ovakav čovjek zove se Nebijj (vjerovjesnik). Ako je vjerovjesniku naredeno da objavu kaže ljudima, onda je on vjerovjesnik-poslanik (Resul). Prema tome, objava bez obaveze za druge zove se Nubuvvet, a objava s obavezom za druge zove se Risalet.

Nubuvvet može biti: skriveni i jasni (javni). Skrivena objava su vijesti o tajnama iz skrivenosti koje je dobio vjerovjesnik.

Javna objava može biti: sa zakonima (Nubuvveti tešri'ijje) i s poukama (Nubuvveti ta'rifiije). Zakon putem objave zove se Šerijat.

I objava s poukama dijeli se na dvoje: nadahnuće i spoznaje neposredno od Stvoritelja (Rabba) i otkrića preko kojih se nešto saznaje (kešf) ili doznaju skrivene tajne namijenjene evlijama. Ovo su stupnjevi bliskosti (prijateljstva) Bogu i postižu se kao dar Božiji.

Izvjerna osjetilna obaviještenost darovana je i životinjama, što naročito vidimo kod pčela, a nalazi se i u prirodi.

Šerijat može biti univerzalnog i lokalnog (specijalnog) značaja. Samo šerijati nekih pejgambera bili su univerzalnog značaja. Izvor svih Šerijata bio je jedan. Prema uvjetima života, sposobnosti dotičnog naroda i podobnostima, Šeriati su dopunjavani i obnavljani. Muhamedov Šerijat je univerzalan i vrijedi za sva buduća vremena. Ne podliježe dopunama, ali se može razrađivati. Božiji poslanik sa Šerijatom je ujedno i evlija maksimalne blizine Bogu (spoznaje Boga). Pejgamber sa Šerijatom je viši stupanj od pejgambera bez

Šerijata. Završna stepenica na ljestvici evlija je početna stepenica na ljestvici pejgambera.

Evlije mogu biti: pokriveni i javni. Javne evlije se također dijele na dvije grupe: opće i specijalne evlije. I opće evlije se dijele u ove dvije grupe: pejgamberi od Adema do Muhameda, tarikatski kutubi i druge evlije. U drugu grupu spadaju pojedinci koji su vjerovali u jednog Boga iz prelaznih vremena kad nije bilo nekog Šerijata. I posebne evlije dijelimo na dvoje: Muhamedovi nasljednici (halife) koji striktno slijede Pejgamberov pravac i tko ove strogo slijedi, i drugo, tarikatski prvaci, čelik-vjernici. Evlije ne vide sebe u odnosu na Stvoritelja. Najviši stupanj koji može postići evlija je stupanj dvaju lukova, a to je i inače stupanj potpunog čovjeka. To je stupanj odmah uz Muhameda. Dok postoji svijet i čovjek postojaće i evlije. Kad Isa-pejgamber (Isus) dođe opet na zemlju, imaće status evlije i slijediće Muhamedov Šerijat. On će biti najsavršeniji nasljednik Muhamedov i s njime će biti prekinut lanac evlija. Isusova primjena Muhamedova vjerozakona biće potvrda istini da je Muhamed posljednji Božiji poslanik.

Ibni Arebi je, u ovom slučaju, posljednji evlija iz grupe Muhamedovih nasljednika koji su poznavali skriveno znanje, kaže nam naš Bošnjak.

9. Okupljanje jasnog i skrivenog znanja. Istiniti (Bog) je jasan i skriven. Jasnoća se doznaje jasnoćom a skrivenost skrivenošću. Jasno znanje (Ilmi Zahir) dijeli se na dvoje. Prvo, što odmah doznajemo iz Kur'ana: šerijatski propisi, vjerske pouke i islamsko vjerovanje. Ova znanja su po vrijednosti kao tijelo u odnosu na dušu. Drugo jasno znanje je ono koje doznajemo preko vanjskih osjetila: vid, sluh, miris, okus i opip. Na gornja dva znanja upućuje nas Kur'an riječima: "Pokazaću im naše znakove u svemiru i u njima samim .. ." Znakove iz svemira povezujemo sa znakovima koji se pojave u nama. Spajamo ih s našim unutrašnjim životom.

I skriveno znanje (Ilma Batin) dijelimo na dvoje i to: znanje koje crpimo iz unutrine teksta Kur'ana i znanje koje dobijemo preko unutrašnjih osjetila. U prvom slučaju to je nauka o Božijem jedinstvu (Ilmi Tevhid). To su božanske tajne i skrivene istine i suštine. U drugom slučaju to su: energija života, moć rasuđivanja, razmišljanja u zaključivanju, refleksi duše na srce, i slično. To su naši unutrašnji skriveni faktori. Oni su u nama, kaže se u Kur'anu (ve fi enfusihim...).

Međusobni odnos vanjskih i unutrašnjih znakova koji nam se pokazuju sličan je odnosu tijela i duše. Unutrašnji znakovi su kao duša u odnosu na vanjske znakove koji su kao tijelo. Duša se pokazuje tijelom (kroz tijelo), a i skriveno znanje uvjetovano je (vezano) za vanjsko. Tijelo ne živi bez duše, stoga ni vanjsko znanje nema pune afirmacije svoga života bez skrivenog znanja. Ono je kao njegova duša.

Čovjek je vrlo prikladan i pogodan uzorak na kome se reproduciraju refleksi vanjskih i unutrašnjih znakova Božijih. Učenjak koji ne poznaje oba ova znanja nije potpun (kompletan). Pristaše Musa-pejgambera zapostavili su dušu, a pristaše Isa-pejgambera bili su zapostavili tijelo. Stoga je došao Muhamed i kazao kako se čuva i njeguje zajedno duša i tijelo. Na ovaj Muhamedov zadatak upućuju ova tri ajeta iz Kur'ana. "Treba dati svakoj stvari ono što je za nju stvoreno", "Između njih je brana da ne prelaze jedni druge" i "Dijelite ono u čemu smo vas učinili našim zastupnicima".

Potpuni čovjek je zadužen da pravilno rasporedi i održava i potrebe duše i potrebe tijela, zaključuje Bošnjak.

10. Stupanj zaljubljenosti (Mekami mehabbet) je najviše stanje, pa tako i najviši stupanj na ljestvici duhovnog uzdizanja. Ljubav Božija svugdje doseže i svugdje se pojavljuje. Ljubav je temelj postojanja. Sve što se pojavljuje u vidljivom svijetu je iz Božije ljubavi. Ljubav je Muhamedov stupanj. U Kur'anu je rečeno: "Reci im, ako volite Boga, slijedite mene; Bog će vas voljeti". Slijediti Muhameda je, dakle, uvjet da Bog voli čovjeka.

Bog je volio da se zna o Njegovom Biću, pa je stvorio svijet. Iz ljubavi je stvoren svijet.

11. O tarikatu i izboru šejha. Skrivena savršenstva ljepote iz faze Neodređenosti trebala su biti prikazana u vidljivom svijetu, pa je Svemogući Bog stvorio čovjeka u naljepšem skladu (ahseni takvim) i najzbijenijem crtežu (ahsani tersim), a zatim ga bacio u najniže kaljuže (esfele safilin). U Kur'anu se kaže: "Stvorili smo čovjeka u naljepšem skladu i zatim smo ga bacili u najniže nizine, osim onih koji vjeruju i rade dobra djela." (XCV: 4-6). Bilo je neminovno bacanje čovjeka u najniže kandže njegove prirode, zatim, da postane uvjereni vjernik, da čini dobro i da postigne više spoznaje. Samo preko punih ljudskih sposobnosti stiže se do viših spoznaja, a samo

potpuni čovjek može se uzdići do najvišeg stupnja duhovne visine, to jest do stupnja Maksimalne blizine (Bogu). Taj uspon zovemo Muhamedov položaj (Mekami Muhamedi). Uvjeti da se čovjek uzdigne do ovog stupnja jesu: čistoća srca, ustezanje i od pokuđenih stvari, striktna primjena Šerijata i tarikata, potpuna iskrenost i maksimalno zalaganje u primjeni imperativa Istinitog. Da se u ovome uspije treba učitelj, kome je uzor duhovni nasljednik Muhamedov, a ovome, izravno Muhamed (a.s.). U svakom vremenu postoji ovakav čovjek i zove se Kutbul-Aktab (Pol polova svijeta). Kutb je kao srce, a ostale evlije i muršidi su kao pojedini organi tijela.

Dio nečega nije isto što i cjelina, nedostatnost nije isto što i pravi put. Murid koji ima razbor i moć pravilnog prosuđivanja o stupnjevima duhovnog napretka i uzdizanja, bez sumnje, može postići visoki stupanj svog duhovnog uzdignuća, i nema opasnosti da bude zaveden, a time i prikraćen u napretku. Zavedeni neće spoznati istinu i biće lišen pravog duševnog užitka (zevk). Stoga je potrebno da duhovni uzgajatelj (muršid) bude pravilno odgojen i orijentiran. Nepotpuni čovjek ne može biti vodič (šejh) drugome, jer nije dorastao tome zadatku. Ono što ni sam ne znaš, ne možeš podučiti ni drugoga. Ko ne poznaje ptičiji govor, kako će prepoznati Sulejmana?! (Sulejman pejgamber [Salamon] je poznavao ptičiji govor).

Pogrešno je vjerovati i da svaki muršid i evlija mora uspjeti u odgajanju drugoga.

Murid treba da strogo slijedi šejha u izvršavanju šerijatskih dužnosti. Murid ne smije dopustiti da ga zavedu: imetak, porodica i čast. Murid treba da je vrlo iskren u odnosu s ljudima i pouzdan u Stvoritelja. Kad u čovjeku prevlada ljubav prema Bogu, srce mu postane čisto i sposobno da primi magnetiziranje i privlačenje Bogu (Džezbei-Ilahijje). Džezba se ne može doživjeti sve dok u srcu ne prevlada ljubav prema Bogu.

Ljude možemo podijeliti u tri grupe: ljevičari, desničari i bliski. Ljevičari (Ashabi šimal) su oni ljudi koji znaju samo za ovozemni život, a prema drugom svijetu su nezainteresirani (gafil). Srca su im kao u koricama (izolirani). Desničari (Ashabi Jemin) su oni ljudi, čija su srca više okrenuta onom drugom svijetu, a ovdje se zadovoljavaju onim koliko im je dostatno za život (kifaf). Bliski Bogu (Mukarrebin) su oni ljudi koji vole Boga i žele Njegovo zadovoljstvo (Rizaluk). Oni sve čine iz ljubavi prema Bogu. Susreti s ovakvim ljudima donose srcu mir i dovode do viših spoznaja. Blago onome ko

vjeruje da ima ovakvih ljudi, makar ih i ne vidio. Mukarrebini nam otvaraju vidike iz faze skrivenosti. Oni su spalili i potopili u svojim srcima sve položaje, znakove i vanjske epitete za koje se bore i natječu nazovi-pobožnjaci. Oni su skriveni pred tuđincima, kao nevjesta pod duvakom, kaže Bošnjak.

12. Značaj Muhameda (a.s.). Suština Muhamedova je skup svih božanskih imena. Taj skup je žarište svjetla iz koga sijaju zrake i bacaju svjetlost na sve strane. To žarište je postojalo prije nego je stvoren prvi čovjek na zemlji (Adem). Kad je rođen Muhamed sve zrake iz toga žarišta zasjale su u jednoj žarulji, Muhamedovu tijelu. Svjetlom iz te žarulje obasjani su svi kutovi na obadva svijeta. S Muhamedovim poslanstvom završeno je slanje objave ljudima. Preko Muhameda su upućene ljudskom rodu ove kur'anske riječi: "Danas sam vam vašu vjeru do savršenstva izveo, time sam upotpunio Svoje blagodati prema vama, i Moja je želja da vi prihvatite islam kao svoju vjeru" (Kur'an V: 3). Sadržaj ovih kur'anskih riječi vrijediće dokle god postoji ovaj svijet.

Propisi iskazani u Kur'anu imaju trajnu vrijednost. Propast svijeta neće nastupiti dokle god se bude slavilo istinski Božije Ime-Allah. Sve dotle, na zemlji će biti vjerskih velikana (evlija, muršida i uleme). U jednom hadisu koji prenosi halifa Omer, Muhamed, a.s., je rekao: "Moj narod (ummet) je kao kiša, ne zna se ili je bolji početak ili svršetak kiše".

U Bošnjakovu tesavvufskom uvodu od 12 poglavlja utkan je i Veljačićev sadržaj kako šejh Abdulah izražava svoju osnovnu ideju o "Bogu i istini", iz članka koji je namijenio filozofiji u Indiji (Vivekananda: the Cosmic Conscience, Prafulla Chandra Das, Cutlak 1963.

- Istočni utjecaji i interes za Indiju u jugoslavenskoj književnosti i filozofiji. RAD JAZU knj. 350, Zagreb 1968. str. 591-599.) Poredbena analiza našeg uvoda i Veljačevićeva izvoda, ukazuju na djelimične razlike kod prevođenja, kao npr. neodređenost i neodformljenost, istinska jedinstvenost i jednost i sl.

Sufije ne dopuštaju da su filozofi, jer oni polaze od istine, a filozofi idu ka istini. Na istini oni se susreću, i tu istinu nam jednako ili slično prenose i slikaju. Šejh Abdulah je slijedio Ibni Arebija, i nije bio pod utjecajem Platona i Plotina, ali su ideje koje su istina istovjetno ili slično prikazivali.

Tesavvuf je kao nebo o kojem mnogo znamo, ali ne sve. Uvijek se na nebu otkriva nešto novo.

Idejno, praktična metodologija tesavvufa je tarikat. Tarikat je idejni sistem načina života zasnovan na Šerijatu, kako ga je shvatio i primjenjivao neki vjerski velikan. Takvi vjerski velikani bili su osnivači tarikata (pir). U većini slučajeva pirovi su bili muftije svoga vremena.

Šerijat, tarikat, marifet i hakikat su četiri koncentrična kruga tesavvufske nauke. To je zakon, metod, spoznaja i suština. U slici, oni se prisposobljavaju jajetu: ljuska, tanka opna, bjelance i žumance.

Najpoznatiji tarikati su: kaderi, rifai, nakšibendi, mevlevi, halveti, bajrami, šazili, bedevi, bektaši, dessuki, sadi i sinani. Tekija je osnovna institucija tarikata za njegovanje i širenje prosvjete, nauke i kulture, protkane pobožnošću, po metodi dotičnog tarikata. Pristaše jedne tekije su kao braća (ihvan). Na čelu tekije stoji šejh. Pristaša tarikata koji je prihvatio obavezu (bej'at) zove su murid, a simpatizer tarikata koji nije pristupio u tarikat i dao obavezu zove se muhibb.

Zikir se obavlja zajednički, obično poslije namaza. Pobožne pjesme u zikru mogu se izvoditi i na narodnom jeziku. Stoga su tekije u svoje vrijeme sloville i kao domovi kulture za dotično mjesto. Manje tekije nazivane su "zavije", a velike "asitane". Hanikah je tekija za spremanje šejhova.

Abdulah Bošnjak je bio šejh bajramijskog tarikata. U Bosni ovaj tarikat nije imao svoju tekiju ♦